

ŽODŽIO PRADŽIOS DVIEJŲ PRIEBALSŲ JUNGINIAI ANGLŲ IR LIETUVIŲ KALBOSE

M. STRIMAITIENĖ

Kalbos skiriasi ne tik fonemomis, bet ir fonemų distribucija. Pavyzdžiui, anglų fonema [ʒ] negali būti žodžio pradžioje, o tik žodžio viduryje tarp balsių ir žodžio gale. Lietuvių [ž] būna žodžio pradžioje ir viduryje, bet niekada nepasitaiko pabaigoje. Vokiečių kalbos [ʃ] aptinkama tik žodžio pabaigoje ir viduryje prieš tam tikrus balsius, o evenkų kalboje to tipo fonema vartojama prieš bet kokius balsius ir žodžio viduryje, ir pradžioje. Fonemų junginiai įvairiose kalbose taip pat nėra vienodi. Jau Trnka pastebėjo, kad tik fonemos, turinčios tam tikrą fonologinių skirtumų minimumą, gali sudaryti junginį¹. Kiekvienoje kalboje tas minimumas yra skirtingas, todėl, pavyzdžiui, [ts-] randamas vokiečių kalboje, o anglų ne, [fl-] yra anglų kalboje, o [vl-] nėra, serbų-chorvatų kalboje [vl-] yra, o [fl-] nėra. Lietuvių ir anglų kalbose nepasitaiko dviejų sprogs-tamųjų priebalsių junginių absoliutinėje žodžio pradžioje, o rusų kalboje toks reiškinys gana dažnas. Taigi fonemų distribucija ir ypač priebalsių junginių struktūra yra įdomi ir reikšminga tiek atskirų kalbų, tiek tam tikrų jų grupių tipologinė charakteristika.

Stripsnyje analizuojami ir lyginami anglų, lietuvių kalbų dviejų priebalsių junginiai, vartojami žodžio pradžioje².

Lietuvių kalbos žodžių pradžioje dviejų priebalsių junginiai randami tokie: [bl], [bl'], [bj], [br], [br'], [cv], [cv'], [čv], [čv'], [dr], [dr'], [dv], [dv'], [fl], [fl'], [fr], [fr'], [gl], [gl'], [gn], [gn'], [gr], [gr'], [gv], [gv'], [xl], [xr], [xr'], [kl], [kl'], [km'], [kn], [kn'], [kr], [kr'], [ks'], [kv], [kv'], [pf'], [pj], [pl], [pl'], [pn'], [pr], [pr'], [ps], [ps'], [pt'], [sc'], [sf'], [sx], [sx'], [sk], [sk'], [sl], [sl'], [sm], [sm'], [sn], [sn'], [sp], [sp'], [sr], [sr'], [st], [st'], [sv], [sv'], [šk], [šk'], [šl], [šl'], [šm], [šm'], [šn], [šn'], [šp], [šp'], [šr], [šr'], [št], [št'], [šv], [šv'], [tr], [tr'], [tv], [tv'], [zl], [zl'], [zm'], [zv], [zv'], [žl], [žl'], [žm], [žm'], [žn], [žn'], [žv], [žv']. Pavyzdžiai:

¹ Anglų [ʒ], [f] žymimi [ž], [š], kad abiejų kalbų žodžiai, turintys šiuos garsus, turėtų vieno-desnę transkripciją.

² B. Trnka, General Laws of Phonemic Combinations, „Travaux du Cercle Linguistique de Prague“, IV. (1936), p. 58.

³ Medžiaga rinkta iš šių žodynų: Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, V., 1954; D. Jones, Everyman's English Pronouncing Dictionary, M., 1963. Be to, naudotasi šiais žodynais: E. Klein, A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language, I A-K, Amsterdam-London-New-York, 1966; E. Partridge, Origins (A Short Etymological Dictionary of Modern English), London, 1959; Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language, Unabridged, Second Edition, New-York, 1964. Funk, Wagnalls, New Standard Dictionary of the English Language, New York and London, 1925.

blaškýti, bliáuți, biauřus, brangenýbė, briaunà, cvaksėti, cvinkt, čvánkšt, čvinkšt, drožinėti, drióksėti, dvąsininkas, dveji, flanelinis, flirtas, fróntas, frizurà, gludėti, gliaudus, gnáibyti, gniáužti, graibýti, griovýs, gvazdikas, gvėra, chloruóti, chróniškas, chrestomátiija, kluņpius, kliúti, kmýnas, knarklýs, kniaúkti, kramtýti, krioklýs, kserofórmis, kváiša, kvietýs, pĕnigas, piáutuvas, plasnóti, pliaúpti, pneumátika, pradalgė, priváloimas, psálmė, psichozė, pterodaktilis, scenà, sferà, scholástas, schemátinis, skaidrùs, skiáuťė, slapùkas, sliaúgti, smagùs, smilkti, snāpas, snieguóľė, spális, spėigas, sráigė; sriúbcioti, stabdýti, stiklinė, svajonė, svėtimas, škàc, škipėris, šlamėti, šliaužioti, šmaikštùs, šmidukšt, šnabzdėti, šniókti, špagà, špinátas, šrátas, šriftas, štaĩpas, štiš, švarùs, švilpùkas, tráiškyti, triáukšt, tvankùs, tveňkti, zlotas, zliaúkti, zmėkti, zvaksóti, zveĩbti, žlúgtas, žliuĩbti, žmogùs, žnábyti, žniáugas, žvalgýti, žviėgti.

Žodžio pradžios dviejų priebalsių junginiai anglų kalboje yra šie: [bj], [bl], [br], [dj], [dr], [dw], [fj], [fl], [fr], [fθ], [gj], [gl], [gr], [gw], [hj], [hw], [kj], [kl], [kr], [kw], [lj], [mj], [mn], [mw], [nj], [nw], [pj], [pl], [pr], [ps], [pš], [pt], [sf], [sj], [sk], [sl], [sm], [sn], [sp], [st], [sv], [sw], [šn], [šr], [šw], [tj], [ts], [tr], [tw], [θj], [θr], [θw], [vj], [vr], [zj], [zw]" Pavyzdžiai:

beautiful ['bju:təful], *black* [blæk], *bread* [bred], *duke* [dju:k], *drag* [dræg], *dwel* [dweɪ], *few* [fju:], *floor* [flɔ:], *friend* [frend], *phthisis* ['fθ'eisis]/['θaisis], *gewgaw* ['gju:ɡɔ:], *glad* [glæd], *gray* [grei], *guano* ['gwa:nou], *hue* [hju:], *which* [hwitš], [witš], *cubage* ['kju:bidž], *clad* [klæd], *cram* [kræm], *queen* [kwɪ:n], *lure* [ljua]/[lua], *museum* [mju:(z)'iəʊm], *mnemonic* [mni:(z)'mɔnik] [ni:(z)'mɔnik], *moire* [mwɑ:], *new* [nju:], *noisette* [nɔ:'zɛt], *pupil* ['pju:pl], *play* [plei], *pride* [praɪd], *psychic*, ['psaɪkɪk] ['saɪkɪk], *pshaw* [pšɔ:], *pterodactyl* [ptɛrou'dæktɪl], *sphere* [sfɪə], *suitable* ['sju:təbl], *scab* [skæb], *sleep* [sli:p], *small* [smɔ:l], *snake* [sneɪk], *speak* [spi:k], *stay* [stei], *svelte* [svelt], *swan* [swɔn], *schnapps* [šnæps], *shrink* [šriŋk], *shwa* [šwɑ:], *tube* [tju:b], *trap* [træp], *tsetse* ['tsetsi] ['tetsi], *twelve* [twelv], *thrible* ['θjuəribl], *thrash* [θræš], *thwack* [θwæk], *view* [vju:], *vraisemblance* [/vreiz:əm'blā:ns], *zeugma* ['zju:gmə], *zwieback* ['zwi:bæk].

Nė visus čia išvardintus lietuvių ir anglų kalbų junginius galime lyginti, nes daugelis iš jų priskirtini prie periferinių elementų, o kalbos fonologinė sistema nustatoma, remiantis tik centriniais elementais, t. y. autentiškais žodžiais. Išvesti ribą tarp autentiškos ir neautentiškos leksikos nėra taip paprasta, ypač anglų kalboje, nes didelė anglų kalbos žodyno dalis yra skolinta. Žinodami, kad visų skolinių atmesti negalima⁵, turime nustatyti, kokiais kriterijais reikėtų vadovautis, skirstant kalbos

⁴ „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ tikrinių daiktavardžių nėra, todėl priebalsių junginiai, randami anglų tikriniuose daiktavardžiuose, netraukiami į sąrašą.

⁵ H. Pilch, *Zentrale und periphere Lautsysteme*, „Proceedings of the Fifth International Congress of Phonetic Sciences“, Basel–New-York, 1965, p. 469.

rileksią į centrinius ir periferinius elementus. Atskirų autorių nuomonės šiuo klausimu nesutampa⁶. Matyt, racionaliausia čia būtų skirti asimiliuotus ir neasimiliuotus žodžius. Asimiliuoti skoliniai pajungiami juos pasiskolinusios kalbos gramatinei ir fonetinei sandarai. Jie tampa nepastebimi, įeina į atitinkamas savų žodžių grupes, ir tai, kad jie yra atėję iš kitos kalbos, begali atskleisti tik etimologinė analizė⁷. Neasimiliuoti skoliniai prieštarauja juos pasiskolinusios kalbos fonetiniams arba morfologiniams dėsniams ir išlaiko beveik savą fonetinę struktūrą. Tokie skoliniuose išlieka neįprastas garsų grupavimas (pvz., anglų ir lietuvių kalbose nepasitaiko dviejų sprogstamųjų priebalsių junginių žodžio pradžioje) arba svetimas garsas, kaip, pvz., [f], [x], [h] lietuvių kalboje⁸.

Prie periferinių elementų reikėtų skirti priebalsių junginius, esančius neasimiliuotuose skoliniuose, vad. tarptautiniuose žodžiuose, nes jie palaikomi tik rašomosios, o ne fonetinės tradicijos, tikriniuose daiktavardžiuose ir ypač garsažodžiuose ir jaustukuose, kuriuose gali pasitaikyti priebalsių junginių, būdingų praktiškai visoms pasaulio kalboms. Čia daug sveria ir dažnumo kriterijus, nors jis jokių būdu negali būti lemiamas.

Anglų k. žodžio pradžios priebalsių junginiai, vartojami tik skoliniuose, yra šie: [bj-], [fθ-], [gw-], [kj-], [m̄n-], [mw-], [nw-], [pj-], [ps-], [pt-], [sf-], [sj-], [sv-], [šw-], [šn-], [ts-], [θj-], [vj-], [vr-], [zj-], [zw-].

[fθ-], [ps-], [pt-], [sf-], [ts-], [šn-], [zj-], [m̄n-], [mw-] pasitaiko tik tarptautiniuose žodžiuose, ir jų dažnumas yra menkas ([fθ-] – 0,023%, [ps-] – 0,27%, [pt-] – 0,023%, [sf-] – 0,15%, [ts-] – 0,014%, [šn-] – 0,014%, [zj-] – 0,014%, [m̄n-] – 0,023%, [mw-] – 0,023%⁹).

Anglų kalbos fonetinei struktūrai ypač prieštarauja [fθ-], [ps-], [pt-], [sf-], [ts-], [m̄n-] junginiai, todėl kalboje pastebima aiški jų šalinimo tendencija: daugumas anglų taria [θaɪsɪs] *phthesis*, [ˈsaɪkɪk] *psychic*, [ˈtetsɪ] *tsetse*, [nɪ()ˈmɒnɪk] *mnemonic*.

⁶ Plg. A. Cohen, *The Phonemes of English*, The Hague, 1955, p. 54–56; M. Yasui, *Consonant Patterning in English*, Tokyo [be metų], p. 4; H. Pilch, *min. str.*, p. 468.

⁷ A. Reformatskis, *Kalbotyros įvadas*, V., 1963, p. 110.

⁸ A. Klimas (Some Attempts to Inventory Lithuanian Phonemes, „Baltic Linguistics“ edited by T. F. Magner and W. R. Schmalstieg, The Pennsylvania State University Press, 1970, p. 94–95) rašo, kad kai kurie mokslininkai neįtraukia [f], [x], [h] į lietuvių kalbos fonemų inventorių.

⁹ Žodyne priebalsių junginių dažnumas procentais apskaičiuotas taip: iš bendro žodžių, kuriuose pasitaiko dviejų priebalsių junginiai, skaičiaus nustatoma, kokį procentą sudaro žodžių kiekis su tam tikru junginiu, pvz., anglų kalboje yra 8792 žodžiai su dviejų priebalsių junginiais žodžio pradžioje, o žodžių, kuriuose pasitaiko junginys [kj-], yra 51, vadinasi, [kj-] sudarys 0,58 % visų surinktų dviejų priebalsių junginių bendro žodžių skaičiaus anglų kalboje. Dviejų ir trijų priebalsių junginių dažnumas skaičiuotas atskirai.

Labai retai tepasitaiko [gw-], [nw-], [šw-], [θj-], [zw-], [vr-], [sv-]: [gw-] sudaro 0,034%, [nw-] – 0,023%, [šw-], [θj-], [zw-], [vr-]¹⁰, [sv-] – 0,014%.

Junginius [kj-], [bj-], [pj-], [sj-] reikėtų skirti prie centrinių elementų, nes [kj-] buvimą sustiprina [gj-] egzistavimas angliškos kilmės žodžiuose, o [bj-], [pj-], [sj-] – tai, kad junginiai iš sprogstamųjų ir sonantų (pvz., [dj-], [tj-], [bl-], [dr-], [pr-], [pl-]) ir junginiai iš pučiamųjų ir sonantų (pvz., [sl-], [sm-], [sn-], [sw-]) anglų kalboje galimi. Jų ([kj-], [bj-], [pj-], [sj-]) ir dažnumas didesnis, negu minėtų junginių, pasitaikančių skoliniuose: [kj-] – 0,58%, [bj-] – 0,26%, [pj-] – 0,95%, [sj-] – 1,37%.

Labai sunku pasakyti, kur reikėtų skirti junginį [vj-]. Senojoje anglų kalboje garsas [v] buvo fonemos /f/ pozicinis variantas. Savarankiška fonema /v/ atsirado tik vidurinėje anglų kalboje dėl prancūzų kalbos poveikio¹¹. Skirti junginį [vj-] prie centrinių elementų skatina junginys [fj-], vartojamas angliškos kilmės žodžiuose, bet juo labai menkas dažnumas – 0,08% – verčia laikyti jį periferiniu elementu. Atiduodant dažnumo kriterijui pirmenybę, reikia, be abejojimo, pasirinkti antrąją galimybę (ypač todėl, kad pati fonema /v/ yra iš esmės periferinė).

Lietuvių tarptautiniai žodžiai tokios problemos nesudaro. Garsai [f], [x], [h] yra svetimi lietuvių kalbai, todėl junginiai [fl-], [fl'-], [fr-], [fr'-], [xl-], [xr-], [xr'-], [sx-], [sx'-], [sf'-] iš karto patenka prie periferinių elementų. Nėra savuose žodžiuose ir [ks'-], [pf'-], [pn'-], [ps-], [ps'-], [pt'-], [sc'-] [šk-], [šk'-] tipo junginių. Tarmėse svetimi lietuvių kalbai garsai [f], [x], [h] yra pakeičiami savais [p], [k], [g] arba visai netariami, o neįprastos garsų samplaikos – supaprastinamos, t. y. numetamas pirmas arba antras priebalsis, pvz., *planėlė* „flanelė“, *arkyvas* „archyvas“, *gālė/ālė* „halė“, *salmė* „psalmė“, *Saveriukas* „Ksaveriukas“, *pėnigis* „pfenigis“¹².

Prie neautentiškų elementų skirtini ir junginiai [cv-], [cv'-], [čv-], [čv'-] pasitaiką tik garsažodžiuose, ir anglų kalbos junginys [pš-], vartojamas jaustuke *pshaw* [pšo:] ([šo:]) ir iš jo išvestuose žodžiuose. Jų dažnumas nėra didelis: lietuvių [čv-], [čv'-] – 0,046%, [cv-], [cv'-] – 0,081%, anglų [pš-] – 0,034%.

Minėti periferiniai elementai ([fθ-], [ps-], [pt-], [sf-], [ts-], [šn-], [zj-], [gw-], [mn-], [mw-], [nw-], [šw-], [θj-], [zw-], [vr-], [sv-], [vj-], [pš-] anglų kalboje ir [fl-], [fl'-], [fr-], [fr'-], [xl-], [xr-], [sx-], [xr'-], [sx-], [sf'-], [ks'-], [pf'-], [pn'-], [ps-], [ps'-], [pt'-], [sc'-], [šk-], [šk'-], [cv-], [cv'-], [čv-], [čv'-] lietuvių kalboje) necharakte-

¹⁰ Nors kai kas laiko [vr-]junginį struktūros atžvilgiu įmanomą anglų kalboje (žr. M. Yasui, min. veik., p. 23).

¹¹ J. Vachek, On the Integration of the Peripheral Elements into the System of Language, „Travaux Linguistiques de Prague“, 2 (1966), p. 24; В. Матезнус, Задачи сравнительной фонологии, „Пражский лингвистический кружок“, М., 1967, p. 79.

¹² Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, V., 1966, p. 150–152, 178; А. Пупкис, Сочетания согласных в современном литовском литературном языке, канд. дисс., Л., 1966, p. 63.

rizuoja anglų ir lietuvių kalbų priebalsių junginių sistemų ir todėl, lyginant šių abiejų kalbų priebalsių junginius, eliminuojami.

Lietuvių ir anglų k. žodžio pradžios dviejų priebalsių junginių lyginimo lentelė Nr. 1¹³:

	l. a.		l. a.		l. a.		l. a.	
	[bj]	++	[hj]	- +	[sl]	++	[št]	+ -
	[bl]	++	[hw]	- +	[sk]	++	[šv]	+ -
	[br]	++	[kj]	- +	[sn]	++	[tj]	- +
	[dj]	- +	[kl]	++	[sm]	++	[tr]	++
	[dr]	++	[km]	+ -	[sp]	++	1. { [tv]	++
1. {	[dv]	++	[kn]	+ -	[sr]	+ -	a. { [tw]	++
a. {	[dw] ¹⁴	++	[kr]	++	[st]	++	[θr]	- +
	[fj]	- +	1. { [kv]	++	1. { [sv]	++	[θw]	- +
	[fl]	- +	a. { [kw]	++	a. { [sw]	++	[zl]	+ -
	[tr]	- +	[lj]	- +	[šl]	+ -	[zm]	+ -
	[gj]	- +	[mj]	- +	[šm]	+ -	[zv]	+ -
	[gl]	++	[nj]	- +	[šn]	+ -	[žl]	+ -
	[gn]	+ -	[pj]	+ +	[šp]	+ -	[žm]	+ -
	[gr]	+ +	[pl]	+ +	[šr]	+ +	[žn]	+ -
1. {	[gv]	+ -	[pr]	++			[žv]	+ -
a. {	[gw]		[sj]	- +				

Kaip matome, daugelis dviejų priebalsių junginių anglų ir lietuvių kalbose yra vienodi. Tiksliai, kadangi lietuvių kalba neturi garsų [f], [h], [θ]¹⁵, nėra ir iš jų

¹³ Visi lietuvių priebalsių junginiai praktiškai gali būti ir kieti, ir minkšti, todėl lentelėje lietuvių minkštieji priebalsių junginiai nenurodomi, juo labiau, kad anglų kalba minkštųjų priebalsių junginių neskiria. Tiesa, negalima sakyti, kad anglų kalba visai neturi palatalizacijos: palatalizacija joje pasitaiko, bet ji neatlieka distinktyvinės funkcijos (Т. П. Торсуев, Обучение английскому произношению, М., 1956, p. 117; Т. П. Торсуев, Фонетика английского языка, М., 1950, p. 82).

¹⁴ Anglų kalbos sistemoje [w] funkcionuoja kaip lietuvių k. [v], nes indoeuropiečių *y germanų kalbose pavirto į [w]. Be to, lietuvių [v] tarimas daugelyje tarmių yra panašus į anglų k. [w], nes, kaip rašo Gerulis (žr. G. Gerullis, Litauische Dialektstudien, Leipzig, 1930, p. 5), lietuvių k. [v] = [β] yra ne lūpų dantinis, o abilūpis, panašiai kaip ir anglų [w], plg. tokią Gerulio transkripciją, kaip *baiko*; *bisās*, *džiējuose*.

¹⁵ Anglų kalbos junginiai [hw-], [hj-], [θw-] nėra įsitvirtinę kalbos fonologinėje sistemoje: [θw-] turi labai menką dažnumą – 0,08%, o fonemą [h] kai kas laiko periferine (žr. J. Vachek, On Peripheral Phonemes, „Proceedings of the Fifth International Congress of Phonetic Sciences“, Basel- New York, 1965, p. 561, 562; J. Vachek, On the Integration of Peripheral Elements into the System of Language, „Travaux Linguistiques de Prague“ 2 (1966), p. 23, 28, 34; Й. Вахек, Пражские филологические исследования сегодня, – Пражский лингвистический кружок, М., 1967, p. 110–112).

sudarytų junginių. Nėra ir tokio vieno kito junginio, kur abu elementai būtų garsai, vartojami abiejose kalbose, pvz., anglų kalboje nepasitaiko junginių iš šių sprogstamųjų ir sonantų ([gn-], [gv-], [km-], [kn-]), pučiamųjų ir sonantų ([sr-], [šl-], [šm-], [šn-], [šv-], [zl-], [zm-], [zv-], [žl-], [žm-], [žn-], [žv-], iš pučiamųjų ir sprogstamųjų ([št-], [šp-]), o lietuvių kalboje – iš sprogstamųjų ir sonantų ([dj-], [gj-], [kj-], [tj-]), pučiamųjų ir sonantų ([sj-]), sonantų ir sonantų ([lj-], [mj-], [nj-]).

Panagrinėkime šiuos junginius detaliau. Junginiai [gn] ir [kn] yra buvę vidurinės anglų kalbos periode, tačiau XVII a. pabaigoje priebalsiai [k] ir [g] iškritę, pvz., vidurinės anglų k. periodo žodžiai *cnif*, *cnowe*, *gnashe* pradedami tarti [naif] *knife*, [nou] *know*, [næš] *gnash*, nors Škotijoje [gn-] žodžiuose „gnat“, „gnaw“ ir [kn-] yra išlikę¹⁶.

Lietuviai yra turėję junginius [dj-], [gj-], [kj-], [tj-], [sj-], [mj-], [nj-], [lj-], tačiau jie arba pavirto afrikatomis ([tj], [dj] > [č], [dž], pvz., *vokiečiai*, *briedžiai*), arba minkštais prieš [j] stovėjusiais priebalsiais ([gj], [kj], [lj], [mj], [nj], [sj] > [gʲ], [kʲ], [lʲ], [mʲ], [nʲ], [sʲ], pvz., *regiù*, *tikiù*, *brólio*, *vemiù*, *žirnio*, *siùti*)¹⁷. Be to, minkštumo požymį galima laikyti priebalsio [j] fonetine išraiška¹⁸. Vadinas, tuo atveju [dʲ], [tʲ], [gʲ], [kʲ], [lʲ], [mʲ], [nʲ], [sʲ] = /dj/, /tj/, /gj/, /kj/, /lj/, /mj/, /nj/, /sj/. Tada, žinoma, šiuo atžvilgiu anglų ir lietuvių kalbos beveik visai sutaptų.

Kaip rodo lentelė Nr. 1, lietuvių kalboje yra daug junginių su pirmuoju elementu [š] ([šl-], [šm-], [šn-], [šp-], [šr-], [št-], [šv-]), o anglų kalboje žodžio pradžioje [š] jungiasi tik su [r]¹⁹. Senojoje anglų kalboje buvo junginys *sc* [sk], kuris senosios kalbos periodo gale pavirto į [š], pvz., *scip* > *ship* [šip]²⁰, todėl dabartiniuose anglų k. žodžiuose [š] dažniausiai būna tik prieš balsius. Viduriniame anglų kalbos periode aptinkame paralelinius variantus su [sk-] ir [š], pvz., *scateren* „išmėtyti, išsklaidyti“, *shateren* „subyrėti“; *skirt* „sijonas“, *shirt* „marškiniai“. Variantai su [sk-] yra skandinaviškos kilmės²¹. Po to, kai senosios anglų kalbos [sk] pavirto

¹⁶ Horn, Lehnert, Laut und Leben, II, Berlin, 1954, p. 1063–1065.

¹⁷ J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, V., 1957, p. 39.

¹⁸ A. Girdenis, Keturių lietuvių kalbos priebalsių minkštumo fonologinės interpretacijos, „Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje, Mokslinės konferencijos medžiaga“, 1967, p. 614; W. Merlingen, Phonematik und Orthographie: Baltische Probleme, kn.: Donum Balticum, Stockholm, 1970, p. 340–346.

¹⁹ Šio junginio dažnumas žodyne yra nedidelis – 0,48%. Be to, kai kurie anglai vietoj [šr] tarja [sr] (M. Yasui, min. veik., p. 21). Skolinys *schnapps* [šnæps] taip pat dažnai tariamas su pradinio junginio [sn-] (H. Kurath, A Phonology and Prosody of Modern English, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1964, p. 63).

²⁰ Б. А. Ильиш, История английского языка, М., 1968, p. 203.

²¹ Ten pat.

Junginys [sk] svetimybė nelaikytinas, nes skolinus su [sk] jau turėjo anglosaksai. Tai rodo tokios formos, kaip *sceathan* (skolinys iš senosios norvegų k.), dabartinė forma – *scathe* [skeið]; *scedwian* (skolinys iš šiaurės germanų), dabartinė forma *scavenge* [ˈskævɪndʒ].

i [š], daug žodžių su [sk-] atėjo iš senosios normanų, senosios prancūzų ir lotynų kalbų²².

Likusieji junginiai (lietuvių [gv-], [km-], [sr-], [zl-], [zm-], [zv-], [žl-], [žm-], [žn-], [žv-]) nėra dažni lietuvių kalboje, o ypač [km-], [zl-], [zm-], kurie dėl labai menko dažnumo ([km-] – 0,058%, [zl-] – 0,046%, [zm-] – 0,023%) galėtų būti laikomi iš esmės periferiniais junginiais.

Minėtos pastabos leidžia daryti išvadą, kad anglų ir lietuvių kalbų priebalsių sistemos yra labai panašios.

Pažymėję abiejų kalbų pirmuosius junginio narius C₁, o antruosius C₂, matome, kad

	anglų kalboje:	lietuvių kalboje:
tik C ₁ būna	b, d, f, g, h, s, š, θ,	C ₁ – b, d, g, s, š, z, ž,
„ C ₂ „	j, r, w,	C ₂ – j, l, r, v, n, m,
ties C ₁ , ties C ₂	l, n, m, p, t, k	C ₁ , C ₂ – p, t, k

Lietuvių ir anglų kalbose pirmaisiais junginio nariais dažniausiai būna pučiamieji ir sprogstamieji (anglų k. [s] sudaro 8 junginius, [k] – 4, [b], [d], [g], [p], [t], [f] – po 3 jung.; lietuvių k. [s] ir [š] – po 8 jung., [k] – 5, [ž], [g] – 4, [b] ir [p] – 3), o sonantai arba visai nevartojami (lietuvių kalboje), arba tesudaro vos tik po vieną junginį (anglų kalboje, kur [l], [m], [n], jungiasi su tuo pačiu [j]). Tuo tarpu antraisiais junginio nariais abiejose kalbose dažniausiai būna sonantai (anglų k. [j] sudaro 12 junginių, [r] – 9, [l], [w] – po 6; lietuvių k. [l], [r], [v] – po 8, [m], [n] – po 5), sprogstamieji – labai retai (anglų k. [p], [t], [k] sudaro po 1 junginį; lietuvių k. tie patys priebalsiai – po 2 junginius), o pučiamieji visai nevartojami (žr. lent. Nr. 2). Kaip matome, ir šiuo atžvilgiu anglų ir lietuvių kalbos beveik visai sutampa.

Lentelė Nr. 2

Anglų kalboje

C ₁ \C ₂	[l]	[r]	[w]	[j]	[m]	[n]	[p]	[t]	[k]	jung. sk.
[b]	+	+	–	+	–	–	–	–	–	3
[d]	–	+	+	+	–	–	–	–	–	3
[g]	+	+	–	+	–	–	–	–	–	3
[p]	+	+	–	+	–	–	–	–	–	3
[t]	–	+	+	+	–	–	–	–	–	3
[k]	+	+	+	+	–	–	–	–	–	4
[f]	+	+	–	+	–	–	–	–	–	3

²² H. Kurath, *A Phonology and Prosody of Modern English*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1964, p. 48.

[h]	-	-	+	+	-	-	-	-	-	2
[θ]	-	+	+	-	-	-	-	-	-	2
[s]	+	-	+	+	+	+	+	+	+	8
[š]	-	+	-	-	-	-	-	-	-	1
[l]	-	-	-	+	-	-	-	-	-	1
[m]	-	-	-	+	-	-	-	-	-	1
[n]	-	-	-	+	-	-	-	-	-	1
jung. sk.	6	9	6	12	1	1	1	1	1	

Lietuvių kalboje

C ₁ \C ₂	[l]	[r]	[j]	[v]	[m]	[n]	[p]	[t]	[k]	jung. sk.
[b]	+	+	+	-	-	-	-	-	-	3
[d]	-	+	-	+	-	-	-	-	-	2
[g]	+	+	-	+	-	+	-	-	-	4
[p]	+	+	+	-	-	-	-	-	-	3
[t]	-	+	-	+	-	-	-	-	-	2
[k]	+	+	-	+	+	+	-	-	-	5
[s]	+	+	-	+	+	+	+	+	+	8
[š]	+	+	-	+	+	+	+	+	+	8
[z]	+	-	-	+	+	-	-	-	-	3
[ž]	+	-	-	+	+	+	-	-	-	4
jung. sk.	8	8	2	8	5	5	2	2	2	

Žodyne dažniausias pirmasis junginio narys yra abiejų kalbų [s] (anglų k. – 25,38%, lietuvių k. – 24,63%), antrasis narys – [r] (anglų k. – 43,76%, lietuvių k. – 39,27%).

Pažymėkime abiejų kalbų priebalsius simboliais:

- R – sklandžiuosius sonantus (l, r),
- N – nosinius sonantus (m, n),
- V – balsinguosius pučiamuosius (j, v ar w),
- C – afrikatas (c, dz),
- S – pučiamuosius priebalsius (f, h, s, š, θ, z, ž),
- T – sprogstamuosius priebalsius (b, p, d, t, g, k).

Balsingųjų pučiamųjų priebalsių grupei (V) priskiriami anglų k. [j], [w] ir lietuvių k. [j], [v]²³.

²³ Lietuvių kalbos akademinėje gramatikoje (Lietuvių kalbos gramatika, I, V., 1965, p. 69) [v] ir [j] nepagrįstai priskiriami pučiamųjų priebalsių grupei (apie tai žr. A. Girdenis, Kaip skirstyti lietuvių priebalsius, „Kalbos garsai ir intonacija“, V., 1970, p. 15–16).

Dviejų priebalsių junginių žodžio pradžioje struktūriniai tipai anglų ir lietuvių kalbose yra tokie: lietuvių kalboje – TV, TR, TN, SR, ST, SN, SV; anglų kalboje – TV, TR, SV, SR, RV, NV, ST, SN.

Visai kitokį vaizdą matome rusų kalboje, kur galimi RT, RS, RN, NR, NS, NC, TS, TC, CT, CR, VT, VS, VN, TT tipo junginiai, nerandami lietuvių ir anglų kalbų žodžiuose (iš jų tik TT ir TS aptinkami neautentiškų žodžių junginiuose), pvz., *луги, лжец, льняной, младенец, мшистый, мчатся, псарня, пчела, чтение, чрезвычайный, вдавить, всадить, вмазать, птичник*.

Lietuvių kalbos pavyzdžiai rodo, kad prieš balsį gali būti tik R, N, V, T, tačiau T būna ir prieš R, N, V. Vadinasi, pirmoji pozicija prieš balsį, skaičiuojant į kairę nuo jo, atitenka sklandiesiems, nosiniams sonantams ir balsingiesiems pučiamiesiems (R, N, V), o sprogstamiesiems – antroji. Pučiamieji priebalsiai (S) gali eiti prieš R, N, V, tačiau jie pasitaiko ir prieš T, vadinasi, jie užima trečiąją poziciją. Priebalsių pozicijas junginiuose galima pavaizduoti taip:

3 pozicija	2 pozicija	1 pozicija
S	–	T
		N
		R
		V
		– A ²⁴

Dar daugiau apibendrinę (sujungę balsinguosius į vieną sonantų klasę R), gauname:

3 pozicija	2 pozicija	1 pozicija
S	–	T
		R
		– A

Išryškėja, kad R, N, V gali eiti po bet kokio priebalsio (S arba T), tuo tarpu po jų gali būti tik balsiai. Prieš T gali eiti tik S, o po jų (T) – tik sonantai (N, R, V). Prieš S negali būti priebalsių, o po jų (S) gali eiti bet kokio tipo priebalsis (sprogstamasis arba sonantas).

Panašiai yra anglų kalboje. Prieš balsį būna tik R, N, V, T, tačiau T pasitaiko prieš R, V. Taigi pirmoji pozicija atitenka R, V, N, o antroji – T. Pučiamieji priebalsiai (S) pasitaiko prieš R, N, V, tačiau S randamas ir prieš T. Vadinasi, trečiąją poziciją užima S. Priebalsių pozicijos anglų kalbos junginiuose yra tokios:

3 pozicija	2 pozicija	1 pozicija
S	–	T
		N
		R
		V
		– A

Dėl didelio fonetinio panašumo su balsiais [i], [u] anglų kalbos pučiamieji balsingieji priebalsiai [j], [w] kartais vadinami dar pusbalsiais (Л. Блумфилд, Язык, М, 1968, p. 125; W. G. Moulton, The Sounds of English and German, The University of Chicago Press, 1962, p. 15).

²⁴ Raidė A simbolizuoja balsį.

Sujungę sklandžiuosius, nosinius sonantus ir balsinguosius pučiamuosius priebalsius į vieną sonantų klasę R, gauname tokį pat vaizdą, kaip ir lietuvių kalboje:

3 pozicija		2 pozicija		1 pozicija
S	-	T	-	R - A

Junginiuose RV ir NV pirmųjų R ir N pozicijos yra šalutinės, nes R ir N retai aptinkami prieš V (RV – 0,71%, NV – 1,69%)²⁵.

Čia nustatytas priebalsių junginių narių pozicijas ir klases lietuviškuose ir angliškuose žodžiuose ypač gerai matome trinarėse grupėse, kurios gali būti tik STR tipo. Lietuvių kalbos žodžiuose yra tik tokie trinariai pradiniai junginiai: [skl-] *sklāstis*, [skr-] *skrābalas*, [skv-] *skvarbūs*, [spj-] *spidūti*, [spr-] *sprōgti*, [str-] *strỹpas*, [stv-] *stvērti*²⁶.

Anglų kalboje pasitaiko tik [spl-] *spleen* [spli : n], [spr-] *spre* [spri:], [spj-] *spume* [spju:m], [str-] *street* [stri:t], [stj-] *stew* [stju:], [skr-] *screen* [skri:n], [skj-] *skew* [skju:], [skw-] *square* [skwæ], [smj-] *smear* [smjæ:]²⁷.

Pagal dažnumą anglų ir lietuvių kalbų dviejų priebalsių junginių struktūrinius tipus galima sugrupuoti taip:

a) junginiai iš sprogstamųjų (T) ir sonantų (R, V, N) (lietuvių k. – 62,07%, anglų k. – 58,63%), pvz., *plėšyti, pradėti, globoti, grasinti, broliavà, blaūstis, trėšnė, klastà, kramtyti, drožinėti, gvėrti, dvōkti, biauřėti, piūnamoji; bugler* [ˈbju : glə], *blīnd* [blaɪnd], *brain* [breɪn], *drawer* [ˈdrɔ : ə], *glad* [glæd], *grass* [grɑ : s], *clank* [klæŋk], *crawl* [krɔ : l], *place* [pleɪs], *process* [ˈprəʊsɪs], *pure* [ˈpjʊə], *tulip* [ˈtju : lɪp],

b) junginiai iš pučiamųjų (S) ir sonantų (R, N, V) (lietuvių k. – 21,61%, anglų k. – 22,87%), pvz., *smagūs, snaudālė, slānkioti, sriubà, svarūs, šmėkla, šnarėti, slāpias, zmėkti, zliaūkti, zvaksōti, žmonà, žndībyti, žlugdyti, žvalgyba; flat* [flæt],

²⁵ Kurilovičius rašo, kad, jeigu tam tikroje pozicijoje garso vartojimo sfera yra platesnė, tai tokia pozicija laikytina pagrindine, jeigu siauresnė – tai šalutinė (Е. Курилович, Очерки по лингвистике, М., 1962, p. 301).

²⁶ Dabartinės lietuvių kalbos žodyne dar aptinkami ir junginiai [špl-] ir [špr-], kurie priskiriami prie periferinių elementų, nes jie pasitaiko tik tarptautiniuose žodžiuose [špl-] *šplīntas*, [špr-] *šprōtas* ir yra reti ([špl-] – 0,23%, [špr-] – 0,23%).

²⁷ Junginys [smj-] iškrinta iš sistemos, nes yra SRR tipo. Tačiau antrojo R (skaičiuojant į kairę pusę nuo balsio) pozicija yra šalutinė, nes tokio tipo junginiai anglų kalboje yra reti (SRR – 2,34%, o STR – 95,74%), be to [smj-] dažniau ištariamasi be [j], pvz., *smear* [smiə].

„Everyman’s English Pronouncing Dictionary“ nurodo dar [slj-] (*sleuth* [slju:θ], [snj-] (*sneer* [snjə:]), [psj-] (*pseudonym* [psju:dənɪm]), [skl-] (*sclerosis* [skliəˈrəʊsɪs]) ir [tsv-] (*zwieback* [ˈtʃwi:bæk]) junginius, kuriuos skiriame prie periferinių elementų: jie pasitaiko tik svetimos kilmės žodžiuose ir turi labai menką dažnumą ([slj-] – 0,72%, [snj-] – 0,72%, [psj-] – 0,54%, [skl-] – 0,36%, [tsv-] – 0,17%, o [psj-], [tsv-] – dar ir neiįprastą anglų kalbai garsų grupavimą. Be to, junginiai [slj-], [snj-] ir [psj-] dažnai vartojami be [j], pvz., *sleuth* [slu:θ], *sneer* [sniə], *pseudonym* [ˈpsu:dənɪm], o [tsv-] keičiamasi [zw-], pvz., *zwieback* [ˈzwi:bæk]. Prie periferinių elementų priskirtinas ir [zbl-] jaustuke *šblood* [zblɒd] (jo dažnumas – 0,17%).

furious [ˈfjʊəriəs], *frown* [fraun], *slip* [slip], *smart* [smɑ:t], *snack* [snæk], *suit* [sju:t], *shrug* [ʃrʌg],

c) junginiai iš pučiamųjų (S) ir sprogstamųjų (T) (lietuvių k. – 16,56%, anglų k. – 15,54%), pvz., *stambėti*, *spynà*, *štaĩ*; *scull* [skʌl], *stammer* [ˈstæmə],

d) junginiai iš sonantų (R, N) ir sonantų (V) anglų kalboje (jų dažnumas – 2,4%), pvz.: *new* [nju:], *lure* [ljʊə], *museum* [mju(:) ˈziəm].

Išnagrinėta medžiaga leidžia daryti išvadą, kad abiejose kalbose žodžio pradžios dviejų priebalsių junginių struktūra yra labai panaši ir besimokantiems anglų kalbos priebalsių junginiai ypatingų sunkumų sudaryti neturėtų. Skiriasi: riežtai tik tokie junginiai, kuriuose yra lietuvių kalbai nebūdingų garsų (fonemų).

НАЧАЛЬНЫЕ ДВУХЭЛЕМЕНТНЫЕ СОЧЕТАНИЯ СОГЛАСНЫХ В АНГЛИЙСКОМ И ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В статье сравниваются начальные двухэлементные сочетания согласных в литовском и английском языках. Принадлежащие периферийным элементам сочетания [f-], [fʰ-], [fr-], [frʰ-], [xl-], [xr-], [xrʰ-], [sx-], [sxʰ-], [sfʰ-], [ksʰ-], [pfʰ-], [pnʰ-], [ps-], [psʰ-], [ptʰ-], [scʰ-], [ʃk-], [ʃkʰ-], [cv-], [cvʰ-], [čv-], [čvʰ-] в литовском и [fθ-], [ps-], [pt-], [sf-], [ts-], [ʃn-], [zj-], [gw-], [mn-], [mw-], [nw-], [ʃw-], [θj-], [zw-], [vr-], [sv-], [vj-], [pʃ-] в английском языках не характеризуют систем сочетаний согласных данных языков и поэтому исключаются из анализа. Если принять во внимание тот факт, что [θr-], [hj-], [hw-] английского и [km-], [zl-], [zm-] литовского языков являются почти периферийными, и считать, что литовское Ć (мягкий согласный) = Cj, то системы сочетаний согласных в обоих языках будут очень похожими.

Синтагматические отношения согласных в начальных двухэлементных сочетаниях литовского и английского языков – совсем идентичны: сонанты (R) выступают непосредственно перед гласным (A), взрывные (T) – перед сонантами, а шумные (S) – перед T и R.